

Л.І. МАЦЬКО, О.М. СИДОРЕНКО, О.М. МАЦЬКО

ДАВНЯ КНИЖНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА ЯК ДЖЕРЕЛО СТИЛІСТИКИ

Вийшовши з основних засад античної риторики, збагатившись гомілетикою та патристикою давньоукраїнського періоду, вітчизняна риторика розвивала їх традиції і посідала чільне місце в освіті. Тривалий час вона була основним предметом шкільного навчання.

Ранньоукраїнська культура періоду Київської Русі мала такий високий розвиток, що монголо-татарська навала вже не могла її зупинити, і, навіть потрапивши під залежність Литви, вона продовжувала розвиватися. Давня українська (руська) мова стала державною (актово-урядовою) мовою Литви, нею вчили у школах і церквах, вели судочинство, спілкувалися при королівському дворі і в колі старшин, писали грамоти (офіційні папери) і Литовський статут (конституцію). Руською мовою був написаний «Судебник» Казимира Ягайловича (1468 р.) і Литовський статут (1566 р.), в якому було записано: «...А писар земський маєть поруску литерами й словы рускими вси листы, выписы и позвы писати, а не иным зыком и словы»¹. До рукописного примірника Литовського статуту (1529 р.) був уписаний вірш Яна Казимира Пашкевича, який засвідчує повсюдне використання руської мови у Литві:

*Польська квітнеть лаціною,
Литва квітнеть русчизною,
Без той в Полці не пробудеш,
Без сей е Литві блазен будеш².*

Тогочасна жива руська мова мала два варіанти: український і білоруський. Оригінальним і найпоширенішим на той час жанром (хоча з'явився він ще в

Київській Русі) українського письменства, який найповніше відображав життя українського народу і рівень розвитку української мови, були *українські грамоти*. Вони поєднали в собі два вагомні стильові струмені: а) офіційно-діловий, книжний і б) живомовний, розмовний, ввібравши їх у жанрово-стильову рамку трафаретних початків і кінців:

1. *Я Олехно Ромашковичь визнаваю симь моимь листомь самь на собѣ каждому доброму нынешнимь и на потомь будучимь, хто его оусхочеть видети, або чтучи его слышати...* [йде конкретний зміст] *а при томь было людей добрыхь много. А я Олехно просиль есми Пана Юшка Яковича, абы его милость на твердость Пану Григорю къ сему моему листу печать свою приложиль. Писан Генваря 30 день (1347 р.)*³.

2. *Мы Великій князь Витовть чинимь знаємо симь нашимь листомь, кто на него узрить или услышитѣ чтучи...* [йде конкретний зміст]. *А на то на все дали есмо Андрею сюю нашу грамоту и печать свою приложили. А дана у великій четвертоь Априля у 3 день (1382 р.)*⁴.

Ознаки офіційно-ділового стилю, який іде ще від ділових пам'яток Київської Русі, виявилися у лексиці українських грамот. Книжними елементами у їх мові є юридична та урядово-канцелярська лексика на означення установ, посад, соціальних станів, грошових одиниць, документів тощо: *боярин, бортник, вїйт, волость, воєвода, вотчина, грамота, гривна, грош широкий, дань, данник, десятина, дворище, землянин, князь, лист, мас-страт, маршалок, пан, писар, підсудок, підскарбїй, посол, подимне, подушне, полюддя, помочне, право, привїлей, рада, суд, суддя, урядник, холоп* тощо. Частина цих слів далі в українській мові утвердила за собою стильову ознаку офіційності (*право, рада, посол, лист, староста*) і з нею функціонує в сучасній мові, а більшість відійшла в пасивний словник як історизми та архаїзми і в такий спосіб також набула стилістичного забарвлення: *князь, вїйт, воєвода, волость, маршалок, урядник, підскарбїй, подимне, полюддя, подушне, помочне, холоп* тощо.

В основній частині грамот, змістом яких було конкретне життя (купівля, продаж, дарування, розподіл майна, розпорядження, суперечка тощо), використовувалася лексика здебільшого розмовної української мови, говірок. І хоча писарі намагалися зберегти офіційно-діловий стиль грамот і в основному тексті, живомовна лексика вкраплялася й осучаснювала грамоти, робила їх сторінками живого народного життя: *аби, бачити, блискавиця, гай, дідизна, дідич, другий, допомагати, зиск, знак, інший, ідучи, копа, лічба, лука, млин, неділя, озимина, пильно, початок, село, селище, справа, спиратиметься, сум, сумувати, чинимо, ярина* тощо.

Виразною ознакою грамот є поєднання живомовного українського синтаксису з офіційно-діловим:

Я Олехно уверху писаный; продалъ есми пану Григорю... полѢ своє за сем копъ грошей широкихъ чesное монеты, личачи оу копу по шестидесят грошей широкихъ; не вступаючи у право; не можемъ той купли межи собою рушить; придали есмо князю Федору село Бродов, а также Радоселки, Радогоща, Межирецъе, Дяков, также Свищово ис присілки: озерни, Городниця, два ставки; держати князю Федору вѢчно, непорушно никим же...

Загалом українська мова давньоукраїнського періоду об'єднувала в собі два мовні береги: українську літературну мову (з її підвидами — «слов'яноруська» і «проста мова»), що розвивалася на книжних джерелах офіційно-ділового письменства, і живу народну мову, яка ще не мала усно-розмовної літературної форми, а функціонувала у вигляді говірок і намагалася пробивати собі дорогу в літературу. Цей стан мовного дуалізму продовжувався аж до часів І. Котляревського.

Розвиток освіти, поява вищих шкіл, заснування друкарства, видання «Апостола» (1574 р.), острозької Біблії (1581 р.), «Учительного євангелія», богословсько-дидактична і панегірична поезія, шкільні драми, полемічна література — все це загалом сприяло утвердженню української мови в

суспільстві, незважаючи на зусилля панівної польської мови і поширеної культової старослов'янської.

Старослов'янська (церковнослов'янська) і слов'яноруська мови стали джерелом, з якого українська літературна мова черпала стилістичні засоби урочистості, піднесеності, величності, трансформуючи їх у інші стилістичні конотації — старослов'янізми: *благо, благодать, благословення, владика, возвеличити, возлюбити, воздвигнути, воздати, возвести, возрадуватися, врата, глава, глашатай, грядущий, заповідь, злато, єдність, істина, предтеча, премудрий, преподобний, святий, соратник, трудящий* та багато інших.

«Проста» мова

Боротьба українського народу за національне визволення і прагнення до утвердження своєї державності спонукали провідників українства до усвідомлення того, що потрібна літературна мова, зрозуміла простому люду, отже, близька до живої розмовної. У середовищі тогочасних освічених представників українського народу посилювалася увага до освіти народу, його духовно-релігійних і культурних запитів, бо саме ними формувались основні риси української національної самосвідомості. За таких умов у XVI ст. виникла «проста» мова, поєднавши в собі елементи книжної церковнослов'янської і тогочасної живої розмовної мови освічених українців. Будучи в основі своїй ще книжною, наповненою старою слов'янською лексикою, церковнослов'янізмами, вона швидко збагачувалася живо мовними українізмами і говірковими словами.

Серед ранніх пам'яток, написаних «простою» мовою, найвизначнішою є «Пересопницьке євангеліє» (1556—1561 рр.). У ньому на фоні традиційної книжності (оскільки Євангеліє належить до богослужбової літератури), відображаються основні фонетичні, граматичні й лексичні риси живої української мови XVI ст.

Зі стилістичного погляду тут виразною є народна лексика і синтаксичні конструкції: *або, видповѣдаю, Божіимъ, великимъ, здалека, закрычавши, зъ ним, зъ миромъ, село, мѣсто, глоупче, поздоровленя, поздоровила, зродило, сталося,*

можливо побоудоую, нехай, чи, маю чинити, з голодоу, оу добромь розоумь; выйде, тобѢ мовлю, коу вечерови, перемешкали; велми весель, але нѢхъто емоу подати не хотьль закрывавши, дяковалъ тощо.

Отже, ці два стильові начала — книжне і живомовне — є основними, визначальними в літературній українській мові з поступовим зростанням живомовного аж до повної його перемоги в українській літературній мові кінця XVIII — початку XIX ст.

«Простою» мовою були перекладені «Апостол», «Псалтир», «Пісня пісень» та кілька десятків учительних Євангеліє. Пізніше переклади канонізованих церковних книг «простою» українською мовою припинили, побоюючись порушення» церковних догм і різночитання їх. Острозька Біблія, яку вважали найповнішою, надрукована церковнослов'янською мовою у 1581 р. в Острозькій академії. Проте бурхливий розвиток української полемічної літератури з її бойовим пафосом, ідеями національного визволення, захисту культури й симпатіями до трудящого люду посилив і утвердив позиції «простої» мови. Нею написана більшість полемічних творів: «Апокрисис» Христофора Філалета, «Пересторога» Іова Борецького, «Палінодія» Захарії Копистенського, більшість послань Івана Вишенського та інші твори.

Доба Ренесансу, Реформації і бароко

Ренесанс та Реформація, що так гучно заявили про себе в західноєвропейській культурі, означаючи кінець авторитарного середньовіччя і початок нової доби з новими ідеями і темами —гуманізмом, ідеалами краси і гармонії, відкриттями живої людини й природи, — проявилися і в українській культурі. Поряд із візантійськими з'явилися західноєвропейські впливи, гостро поставали проблеми літературної мови (на чужому ґрунті чи на автохтонному — народному мовленні), розширювалася тематика на користь світської. Все це ускладнювалося національно-релігійними рухами навколо проблеми «унії», які болісно зачіпали всі сфери суспільного життя в Україні і породили таке сильне й оригінальне стильове явище, як українська полемічна література, і спричинили формування

українського національно-визвольного руху, а за ним і національно-культурного відродження українства в XVII ст., вираженого в стилі українського бароко.

Реформаційними впливами зумовлена поява перекладів Святого Письма українською мовою («Пересопницьке євангеліє» 1556—1561 рр., «Крехівський апостол», «Учительне євангеліє» 1569 р. та ін.), що мало величезне значення для утвердження в духовній сфері української мови і вироблення її літературних норм, у тому числі й стилістичних.

На кінець XVI — початок XVII ст., особливо з виникненням церковних братств, монастирських і вищих шкіл, зокрема в Острозі, Львові і Києві, припадає повсюдний розвиток народної освіти.

Риторика, що входила в коло основних предметів шкільного навчання, була перекладною з грецьких та латинських джерел. Укладена єпископом Макарієм «Риторика» (1617—1619 рр.) була зорієнтована за грецьким зразком на «солодкоголосся», «краснослів'я», вона до інших наук «прибавляє сили словесні». Вітчизняна риторика має традиційну систему трьох родів (стилів): розглядається рід *покірний*, низький, приземлений, що не піднімається над повсякденним мовленням; окремо аналізується *високий рід* (стиль), сповнений образних прикрас (епітетів, метафор, порівнянь, риторичних фігур і т. ін.); *рід помірний* — найпоширеніший, в міру прикрашений, з гідністю, але простий, зручний для користування. Ця загальна схема доповнюється у Макарія функціональними родами промов: *повчальний* — для потреб навчання, яке тоді набувало особливого поширення; *судовий*, що мав сильну традицію ще в античній риторичній; *міркувальний* — для ділових стосунків; *показовий, взірцевий* — для уславлення чи критики, похвал, покарань.

Те, що всі освічені люди володіли риторикою, засвідчують твори української полемічної літератури. На той час уже традиційно утвердилася думка, що високий стиль промови — це книжна старослов'янська мова з її застиглими образними засобами на основі біблійної міфології: *багатий милістю і благий щедротами; воздаси кожному по ділах; вінець слави*

нетлінної; Спаси, уцедри, призри, наведи, змилосердсья, помилуй!; були убогими на добрі діла, окаяними заради злого життя, досхочу наситилися солодощами книжними; приймуть у спадок небесне царство; як Бог волхвів зізною вів; як Бог од волхвів дари і поклоніння приймав; «Не порушити прийшов я закон, а сповнити»; Не возлюбили вони світла, аби не виявилися темні діла їхні. Добре було благодаті й істині між новими людсьми возсіяти; Не вливають вина нового вчення благодатного в міхи старі; джерела нетління; тридцять срібняків; Хай возвеселяться і возрадуються народи; всемилостиве око благого Бога; возсіяв розум у серці; благочестиве повеління; Як же тебе не похвалити, о чесний і славний між земних владик премужній Василію! Як тобі дяку не воздати?; возрадуйся і возвеселися і восхвали благого Бога; добролюбна Богові милостиня; сподобив слави і честі на небесах; насіння твоєї віри, посіяне тобою, не висушилося спекою невір'я; О Владико, царю і Боже наш, високий і славний людлюбче, воздаси їм за труд, славу і честь; таїнства віри; поборники благочестя; воістинно, нині і прісна і во віки віків (З євангелій, псалмів, казань, проповідей).

Мовотворчість Івана Вишенського

Володіючи класичною риторикою, гомілетикою, патристикою, українські полемісти реалізували головні положення їх у своїх творах. Однак тематика полемічних творів потребувала розширення рамок риторичних засобів за рахунок уведення живомовної експресії та уже значних на той час мовних надбань українського фольклору. Тому і такий великий захисник церковнослов'янської мови, як Іван Вишенський, який вважав її «плодоноснійших од всіх язьіков й богу любимший», широко використовував у своїй творчості «просту» мову. Навіть у творах, написаних слов'яноноруською мовою («Иоанна мниха ізвіщеніє краткоє о латинської прелесті», «О єретиках», «Новина...», «Позорище мисленное»), трапляються елементи з простої мови на зразок: тепла хата, коханка, віно.

У творах, написаних «простою» мовою («Писаніє к утекшим од православної віри єпископом», «Краткословний одвіт... против безбожного..., писання Петра Скарги», «Порада», «Зачапка мудрого латинника з глупим русином» та інших), Вишенський, звертаючись до фактів реальної дійсності, конкретного життя, віддає перевагу джерелам живої розмовної мови і тільки богословські питання висвітлює церковнослов'янською, припасовуючи, перекладаючи окремі слова й вирази «простою». Вислів П. Житецького про те, що, «незважаючи на свою релігійну повагу до слов'янської мови, не міг [І. Вишенський. Прим, авт.] упоратися з її важкою фразеологією, то переробляючи її в народному дусі, то мішаючи її з народними словами й виразами, сповненими міцного малоруського гумору», є правильним у тому розумінні, що Вишенський об'єктивно уже не міг знехтувати «просту» мову, вона владно пробивалася в літературу. П. Плющ зауважує, що у творчості Івана Вишенського «змагання книжної і живої розмовної мови відбиває реальний стан речей у мовній культурі самого І. Вишенського і подібних до нього тогочасних українських книжників»⁵.

Церковнослов'янська мова цілковито переважає у творах І. Вишенського, писаних слов'яноноруською мовою, стихія ж живої розмовної мови дуже позначається на його творах, писаних «простою» мовою. Твори Івана Вишенського збагачені словами та виразами української народної мови: *але, барило, бридкий, будувати, воли, волосся, вирок, виконати, вилучати, відомий, власний, горілка, гостинець, жебрак, зрада, зажмурити, заступник, запитати, інший, коляда, кривда, кожум 'яка, комора, копі, лічба, лях, марно, мовити, нікчемний, неборака, обора, огидний, отрута, ошукати, порада, перешкода, панувати, послухати, прагнути, певний, пильно, пиха, ремісник, сіромаха, стайня, страва, страшно, скриня, стан, хата, хлопчик, четвертак, червоний, чоботище; як у маслі плаваєте, нічого не дбати, очі витріщити, як мати народила, з ласки Божої, на сміх чорту тощо.*

У лексиці, морфології, фонетиці «простої» мови І. Вишенського багато церковнослов'янських та українських паралелей: *благочестивий* — *побооїсний*, *глас* — *голос*, *глава* — *голова* — *злоголавий*, *велерічье* — *многомовство*, *грабитель* — *драпіжник*, *кто* — *хто*, *мерзоспгь* — *огида*, *нашего* — *нашого*, *путь* — *гостинець*, *смад* — *смородливий*, *услышати* — *почути*, *чего* — *чого*, *человіци* — *человіки*, *язьци* — *язики* тощо.

У праці «І. Вишенський і його твори» І. Франко писав: «Вишенський хоч і черпає повними пригоршнями зі скарбниці языка народного южноруського, та все-таки не може відважитися писати зовсім попросту, покинути церковнослов'янську основу. Це хитання між чисто народним і традиційно-церковним напрямом веде його до синкретизму языкового, котрий майже в кожній стрічці, в кожнім реченні може до розпуки довести языкового пуриста, але для історика є безмірно інтересний як образ того хаотичного стану, в яким находився наш язык в початку своєї літературної кар'єри, виломлюючися з обіймів церковщини»⁶. Проте, виходячи «з обіймів церковщини», українська книжна мова збагачувалася старослов'янськими і передавала їх як традиційні номінації, а частіше як стилістичний засіб сучасній українській літературній мові. На цьому шляху від давньоукраїнського періоду прийняття християнства і до сучасного стану української літературної мови творчість І. Вишенського є чи не найпоказовішою у плані того, як зароджувалися, синтезувалися з книжних і розмовних стилістичні засоби української мови. Послання І. Вишенського багаті на стилістично диференційовану лексику: церковно-богословську, суспільно-політичну, абстрактну, побутово-просторічну, емоційно-експресивну. Особливий стилістичний інтерес становлять індивідуально авторські новотвори, складені з двох-трьох семантичне далеких коренів. Несподівано незвичним поєднанням створюється нове сатиричне або іронічно-дошкульне значення: *барв'яноходці*, *богочревці*, *громовладатель*, *скачомудрець*, *кровоедь*, *мясоедь*, *волоедь*, *скотоедь*, *звіроедь*, *свиноедь*, *куроедь*, *гускоедь*, *пта-хоедь*, *ситоедь*, *сластноедь*, *маслоєдь*, *пирогоєдь*; *периноспаль*, *мякоспаль*, *тілолюбитель*; *кровопрагнитель*;

перцолубець, шаф-ранолубець, квездиколубець, кминолубець, цукролюбець, слад-колубець, чревобісникь, грътано-игратель, грътапо-мудрець, млекопий, писародрач та ін. М. Возняк писав, що Вишенський «сипле як з рукава неологізмами»⁷.

Про те, що І. Вишенський досконало володів риторикою, свідчить стиль його послань. На думку М. Возняка, він «дуже зручно користувався всіма викрутасами риторичного мистецтва»⁸.

Мовний стиль Івана Вишенського ґрунтувався на засадах античної риторики, хоча сам Вишенський писав, що «грамматичкого дробезку не изучих, риторичное игрушки не видах». Це видно з текстів послань, у яких є стилістичні засоби (фігури), відомі ще з часів античної риторики — риторичні звертання, запитання та оклики, анафори, нагнітання слів і речень, розгорнені антитези. Завдяки таким засобам, сильним, різким висловам послання Вишенського ставали вогненними полемічними памфлетами:

1. О земле запустила й заросла терням безвір'я та безбожності! О образ Божий, за його подобою створений, як погребавиш себе від слави нетлінного та вічного життя небесного в цьому житті швидкоплинному!

О чоловіче окаянний, як честі своєї позбувшись, волів ти приєднатись і пристосуватись до несмисленності безсловесного скоту?

О так званий християнине, як ти осмородив таким світолюбством помазання хрещення в Божество Божого духу!

О сину віри в небесного Бога, як ти міг перейменуватися через плоти діл своїх диявольським сипом!

О царське свячення, язика святий, людей оновлення, як перетворився ти в поганське та єретичне безвір'я!

До тебе, земле Лядська, з плачем голосом Ісаїним мовлю...

2. ...Де-бо нині в Лядській землі віра, де надія, де любов, де правда і справедливість суду, де покора...

3. Замість суду і правди панують брехня, кривда, облудність,

*суперечки, наклепи, лицемірство, облесність, насильство
антихристове.*

*Замість віри, надії і любові панують безвір'я, ненависть,
зздрість і мерзота. А замість добродесного життя конечна
розпуста, плюгавство й нечистота гидка панує.*

*4. Немає цілого місця від гріховної недуги — все струп, все рана, все пухлина,
все гнилизна, все вогонь пекельний, все хворість, все ошуканство, все підступ, все
лжа, все мана, все тінь, все пара, все дим, все суєта, все марнота, все привиддя
— а суцього нічого нема!*

*5. Покажіть же мені, о ви, котрі згоду в'яжете, чи хтось із вас, будучи в
мирському житті, виконав оті шість Заповідей, узаконених Христом: тобто чи
голодних нагодував, чи спраглих напоїв, чи мандрівних людей прихистив, чи голих
одягнув, чи хворим послужив, чи темничників навідував? Чи не ваші милості
голодних оголоднюєте і чините спраглими бідних підданих...*

Чи котрийсь із вас завів у дім страннього, прихистив, задовольнив?..

*Чи було, що ви одягали голих? Чи не ваші милості самі оголюєте?.. Чи було,
що ви хворим послужили? Чи не ваші милості самі чините хворих із здорових:
б'сте, мучите і забуваєте? Чи було, що ви в 'язнів у темницях навідували? Чи не
ваші милості в темниці за правду зачиняєте і даєте терпіти біди християнським
людям!.. (Адаптація текстів сучасною українською літературною мовою Валерія
Шевчука.)*

Прямі звинувачення, виражені фігурами багатоступеневих антитез,
створюють іронічний колорит тексту. Кожна теза називається на початку абзацу.
Потім іде розгорнутий виклад — заперечення і висновок-узагальнення.

Оригінальне витворені і майстерно використані у творах Вишенського
словесні художні засоби:

- новотвори-епітети: *дитиноигральський розум, среброполмисная трапеза,
скверноначальник;*

- метафори абстракцій: *вода прелести, гостинец [шлях] премудрости, зеркало сомнений, суд зависти, ров невЂрия, серп погубельной кары;*
- порівняння з народних фразеологізмів: *говорити й трактовати, як пустое коло млинное; як пес втеклый, бЂгаешся; як порхавка, надымати.*

Особливо досконало розробив Вишенський такий прийом (відомий з античної риторики, його ввів Сократ), як діалогізація викладу, іронія і фігури її вираження, наповнивши їх українським матеріалом. Найкраще це видно на прикладах з твору «Обличеніє диявола-миродержця»:

Запитання. Що ж мені даєш, дияволе?..

Відповідь. Дам тобі нинішнього віку славу, розкіш і багатство.

Коли хочеш кардиналом бути, впади, поклонися мені—я тобі дам...

Коли хочеш старостою бути, впади, поклонися мені — я тобі дам...

Коли хочеш королем бути, пообіцяй мені на офіру піти в геєну вічну — я тобі й королівство дам.

Коли хочеш умільцем, майстром, рукодільним ремісником бути та інших вигадливістю приважити, щоб тим більше міг прославитися між сусідів і грошики зібрати, впади, поклонися мені, я тебе упремудрю, навчу, наставлю і думку твого прагнення приведу до досконалості.

Відповідь мандрівця від імені всіх, котрі зваблюються дияволом. Знаю, дияволе, ти все те назване даси, якщо я тобі поклонюся, але я піду шукати і в зеркалі Христового учення виглядати, чи ж та твоя данина на пожиток а чи на погубель вічну буде? Чи ж вона на славу, чи на безчестя вічне перетвориться?

...Що за пожиток з тієї дочасної славиці, коли я вічно посоромлений буду?

... Відійди, сатано!..

Відійди, сатано, щезни й пропади сам із царством своїм звабним. Амінь!

«Стиль Вишенського такий багатий, різнорідний і цвітис-тий, — писав М. Возняк, — що в усій українській літературі до Котляревського Вишенський

уступає хіба одному «Слову про похід Ігоря» щодо пластичності й сили індивідуального вислову. Фраза Вишенського не довга й не коротка, послідовно розчленовується на частини, ллється плавно, поступово переходить від нижчого до щораз вищого ступеня і закінчується кількома сильними акордами»⁹.

Своєю полемічною творчістю Іван Вишенський підтвердив думки Арістотеля про стиль полемічного мовлення: «Існує два види полемічного стилю: перший етичний (заціпає мораль), другий патетичний (збуджує пристрасті)».

І мораль, і пристрасті, й оригінальна мовотворчість Вишенського є настільки виразними, що поставили його в ряд най-видатніших творців давньої книжної української мови, зробили предтечею української публіцистики. «Послання до єпископів» («Вельможним їх милості... Іван чернець з Вишні, від святої Афонської гори») високо цінував Іван Франко. Він назвав його послання громовим, маніфестом талановитої незалежної особистості, гордої своєю правотою і своїм почуттям душевної солідарності з масами рідного народу.

«Золотий вік»

На думку І. Огієнка, «XVII вік — це золотий вік нашого письменства, нашої культури. Київ став центром української науки, її Афінами, став нашим Парижем»¹⁰. Наука та культура розвивалися в багатьох містах України: Острозі, Дермані, Евю, Львові, Луцьку, Почаєві, Вінниці, Чернігові та ін. З'являються високохудожні твори, позначені виразним впливом класичного риторичного мистецтва. На це вказують самі назви творів.

Герасим Смотрицький написав «Ключ царства небесного...» (1587 р.); Кирило Транквіліон-Ставровецький — «Зерцало богословія» (1618 р.), «Перло многоцінне» (1646); Захарія Копистенський — «Книга о вѣрѣ», «Палинодія» (1620 р.); Єлисей Плесенецький — «Часословець» (1617 р.); Лаврентій Зизаній — «Катехізіс» (1626 р.); Петро Могила — «Великий Требник» (1646 р.); Касіян Сакович — «Вірші на жалосний погреб шляхетного лицаря Петра Конашевича-Сагайдачного...» (1622 р.).

Про патетичну риторичу і стиль праці Герасима Смотрицького «Ключ царства небесного» можна судити з таких рядків, звернених до читачів: *Поставайте, почувтеся й подносите очи души ваших, а обачте з пильністю, як спротивник ваш, диявол, не спить і не тільки, як лев рикаючи, шукаєть кого пожертви, але явне в пащеки ему многиє .. впадають.*

«Перло многоцінносє» Кирила Транквіліона-Ставровецького-го також починаєтьсє звертаннєм з алегоричним поетичним образом перлини і побудованим на текстовому паралелізмі: *Ласкавий читачу! Подобає вам наперед то відати, для чого автор важивсє піднімати так велику і тяжку працю около тої видатної книги, реченої «Перло многоцінносє». Адже справа гідна та-кого титулу славного, бо ж перла родятьсє в глибині морській од блискавиці і з трудністю на світ виносятьсє. Так і в тій книзі слова на честь, і славу, і хвалу імені Божому суть як перла многоцінносє, рождені од молнії небесної, од світлості Духа Святого, в глибині небесної премудрості, а винесені нині в мир сей дольний, видимий високопарним умом моїм, на вічну радість і ненаситиму слабість душам христілюбивим. Христос є істинне веселіє лю-блящим його. Відтак таку працю мою трудну з любовію прийми.*

Відомий церковний діяч, філолог, автор знаної в усьому слов'янському світі «Грамматікі словенській» Мелетій Смотрицький видав у 1610 р. «Тренос, або Плач єдиної святої вселенської апостольської східної церкви...», сповнений художньої виразності і риторичної досконалості: *Горе мені, злиденній, ой леле, нещасній, звідусіль в добрах моїх обідраній, ой леле, на ганьбу тіла мого перед світом із шат роздягненій!.. Руки в оковах, ярмо на шиї, пута на ногах, ланцюг на стегнах, меч над головою двоїстий, вода під ногами глибока, огонь з боків негасимий, звідусіль волання, звідусіль страх, звідусіль переслідування... Влітку спека до млості, взимку мороз до смерті, бо ж гола-голісінька і аж на смерть гнана буваю. Колись гарна й багата, тепер споганіла й убога. Колись королева, всьому світові любя, тепер усіма зневажена і спечалена. Приступіть до мене, усі живі, всі народи, всі жителі землі!*

Персоніфіковане звертання церкви у «Молитві до Бога» передане риторичними фігурами каскадного періоду, сповненого поширеними звертаннями, синтаксичними палалелізмами, повторами, гіперболізованою лексикою:

— Ти сам, Царю вічної слави, неба і землі Владика, котрого престол умом неоціненний і слава непостижима! Перед котрим стоять зі страхом і трепетом вої ангельські і всіх сил горніх! Котрого слово істинне і глаголи вічні! Котрого повеління кріпке, а розправи страшні! Котрого погляд висушує безодні, а гнів розтоплює гори, істина ж свідчить несхибно.

Ти, — кажу, — котрий зі всіх лісів землі і з усіх дерев Побрав сси собі виноградник сдилий, і з усіх квітів світу обрав сси собі лілію єдину...

Ти сам і тепер поглянь милосердним оком на невимовні жалі, утиски та муки мої...

Пишна риторика стала тією мовною формою, яку вдало використала і розвинула далі українська полемічна література Для пропаганди й утвердження православної віри передусім, економічного самоусвідомлення і гуртування. Українське відродження сприйняло й поєднало європейський бароковий стиль з властивою йому ідеєю гуманізму і прагненням до химерних, незвичних форм та вишукану риторіку виражальних засобів.

¹Огієнко І. Історія української літературної мови. — К., 2001. — С. 140.

²Там само.

³Грамоти XIV ст. / Упоряд., вступна ст., комент. і слов.-показ. М. М. Пещак. — К., 1974. — С. 25—26.

⁴Там само. — С. 61.

⁵Плющ П. П. Історія української мови. — К., 1972. — С. 135.

⁶Возняк М. Історія української літератури. — Л., 1993. — С. 436.

⁷Микитась В. Л. Іван Франко як дослідник давньої української літератури.— К., 1998. - С. 232.

⁸Там само. — С. 435.

⁹Микитась В. Л. Іван Франко як дослідник давньої української літератури.
— С. 436.

¹⁰Огіснко І. Українська культура. — К., 1918. — С. 32.